

Geliş Tarihi: 14.09.2021

Kabul Tarihi: 23.09.2021

Doi: <https://doi.org/10.52817/oguztad.989189>

MECMA'Ü'L-LETÂYİF TEKİ TASVİRÎ FİİL YAPILARI*

Gülşah GÖDEK**

ÖZET

Mecma'ü'l-Letâyif, Eski Anadolu Türkçesi dönemine tarihlendirilen 123 varaklık bir yazma eserdir. Müellifinin adı yazma içinde kendi ağzından naklettiği üzere Sirâc bin Abdullâh'tır. 42 Kon 2829 arşiv numarası ile Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir. Eser, beş ana bâb üzerine düzenlenmiş olup eser boyunca dinî, tarihî, sosyal ve beşerî birbirinden farklı pek çok anlatıdan bahsedilmektedir. Çalışmada, eserde yer alan birleşik fiil yapılarından *fiil + ulaç eki + fiil* dizilimli *tasvirî fiil* yapıları, bir başka deyişle *düzenli birleşik fiiller* veya *betimlemeli fiiller* irdelenmeye çalışılmıştır. Eserde hem gündelik hayata dair latifelere yer verilmesi hem de sık sık İslam tarihi içinde yer alan anekdotlara atıfta bulunulması sebebiyle anlatımı güçlendirmek, sözü güzelleştirmek amacıyla müellifin bu yapıları kullandığı düşünülmektedir. Söz konusu kategorideki yardımcı fiillerin *yeterlik*, *tezlik*, *süreklilik*, *yaklaşma*, *uzaklaşma* gibi anlamsal misyonlar üstlenerek esas fiili tasvir ettiği bilinmektedir. Yardımcı fiil kendi anlamından uzaklaşarak ya da bir parça sıyrılarak bu işi gerçekleştirir. Çalışmaya konu edilen metinde de 36 adet tasvirî fiil tespit edilmiştir. Bunlar, anlam ve işlev bütünlüğü esasıyla irdelenmiş; *yeterlik*, *tezlik* ve *süreklilik* kategorilerinde örneklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Letâyif, Birleşik Fiil, Tasvirî Fiil.

DESCRIPTIVE VERB STRUCTURES IN MECMA'Ü'L-LETÂYİF

ABSTRACT

Mecma'ü'l-Letâyif is a 123-leaf manuscript dated to the Old Anatolian Turkish period. The name of the author is Sirâc bin Abdullâh, as he narrated himself in the manuscript. It is preserved in Konya Regional Manuscripts Library with the archive number 42 Kon 2829. The manuscript is organized in five main chapters and throughout the work, many different religious, historical, social and human narratives are mentioned. In the study, *descriptive verb structures* with *verb + gerund suffix + verb* sequence, in other words, *regular compound verbs* or *descriptive verbs* in the manuscript have been examined. It is thought that the author uses these structures in order to strengthen the narrative and beautify the word, since both anecdotes about daily life are included in the work and anecdotes in Islamic history are frequently referred to. It is known that auxiliary verbs in the aforementioned category describe the main verb by undertaking semantic missions such as *competence*, *speed*, *continuity*, *approaching*, *distancing*. The auxiliary verb does this by moving away fully or partly from its original meaning. In the text that is the subject of the study, 36 descriptive verbs have been identified. These have been examined on the basis of integrity of meaning and function; exemplified in the categories of *competence*, *speed* and *continuity*.

Keywords: Old Anatolian Turkish, Letâyif, Compound Verb, Descriptive Verb.

* Bu çalışmaya konu olan eser; Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Bilim Dalı'nda *Mecma'ü'l-Letâyif (Giriş-Dil İncelemesi-Metin-Dizin)* başlığıyla yüksek lisans tezi olarak çalışılmış ve 08.06.2018 tarihinde savunulmuştur.

** Araştırma Görevlisi; Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, gulsah.godek@bozok.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2614-411X>.

GİRİŞ

Birleşik fiiller, gramer kategorileri içinde en çok tartışılan, araştırmacılarca da farklı metotlarla sınıflandırmaya tabi tutulan sözcük türlerinden biridir. Bu yapılar, en genel bakış açısıyla dilde birer sözcük grubu/öbeği biçiminde görev üstlendikleri için tek bir kılışı, oluşu, işi karşılayabilme özelliğine sahiptir. Eski Türkçe döneminden bu yana da anlatımı zenginleştiren, ifadeyi güçlendiren sözcük türleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel itibarıyla 3 ana kategoride incelenen birleşik fiiller *isim + fiil biçiminde kurulan birleşik fiiller*, *fiil + fiil biçiminde kurulan birleşik fiiller* ve *anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş birleşik fiiller* olarak incelenmektedir. Bunlar, kendilerini meydana getiren unsurların niteliği, birbirlerine bağlanma biçimleri, aralarındaki anlamsal ilişki boyutları vb. hususlarla farklı sınıflandırmaların ve tartışmaların ilgi odağında kalmaya devam etmektedir. Bu çalışmada da Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait birleşik fiil yapılarından *fiil + ulaç eki + fiil* dizimli tasvirî fiil grupları, bir başka deyişle *düzenli birleşik fiiller* veya *betimlemeli fiiller* irdelenmeye çalışılmıştır. Söz konusu kategorideki yardımcı fiillerin *yeterlik*, *tezlik*, *süreklilik*, *yaklaşma*, *uzaklaşma* gibi anlamsal misyonlar üstlenerek esas fiili tasvir ettiği bilinmektedir. Yardımcı fiil kendi anlamından uzaklaşarak ya da bir parça sıyrılarak bu işi gerçekleştirir. Çalışmaya konu edilen metinde de 36 adet tasvirî fiil tespit edilmiştir. Bunlar, anlam ve işlev bütünlüğü esasıyla irdelenmiş; *yeterlik*, *tezlik* ve *süreklilik* kategorilerinde örneklenmiştir. Yardımcı fiile *-Ip* ulaç ekiyle bağlanıp tasvir etme işlevini üstlenen *koyup git-*, *susup kal-* vb. fiil yapıları, sergiledikleri tasvir çeşitliliği bakımından esas tasvirî fiillerden daha dar kapsamlıdır. Üstelik bu oluşumdaki yardımcı fiil kendi anlamını korumaya devam eder, gerçek anlamından uzaklaşmaz. Bu sebeple bu gibi örneklerin varlığı tespit edilse de çalışmaya dahil edilmemiştir. Konuyla ilgili literatüre bakıldığında birbiriyle benzeşen ve ayrışan hususların var olduğu açıkça görülecektir.

Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* adlı çalışmasının *Birleşik Fiil Tabanları* üst başlığında birleşik fiilleri 3 alt başlıkla bölümler:

1. Zarf Öbeği (ileri sür-, geri kal-, hoş gör-, geç kal- vb.),
2. Çekim Öbeği (kar yağ-, baş kaldır-, dile düş- vb.),
3. Bağlam Öbeği (sayıp dök-, yazıp çiz- vb.) (2000: 310-318).

Banguoğlu, tasvirî fiillere ise bu başlık altında değil, *Kelime Çekimi* çatısı altında *Fiil* bahsinin 8. maddesinde değinir. Bu grubu kendi içinde *yeterlik fiilleri*, *ivedilik fiilleri*, *sürek fiilleri*, *yaklaşık fiiller* ve *yarı tasvir fiiller* olarak bölümlendirmiştir. Tasvir fiillerinin oluşumunda -e ve -i gerundium ekleriyle onları oluş ve kılış yönünden tasvir eden *yarı yardımcı fiillerin* görev aldığını belirtir (2000: 488).

Türk Dil Bilgisi adlı çalışmasında Ergin, birleşik fiil yapılarını *kelime grupları ve cümleler* bahsinde ele alır. Böylece aslında bu yapılara söz yapımında bir müstakillik tanıdığı da söylenebilir. *Bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubu* olarak tanımlar. Yardımcı fiiller içinden isimle veya bir isim-fiille (partisip) birleşen yapılarda asıl görevi ismin üstlendiğini, yardımcı fiilin bir *fiilleştirme* ve *çekim unsuru* olarak görev aldığını vurgular. Fiil + fiil birleşimlerinde ise asıl görevi zarf-fiil (gerundium) eki almış fiil üstlenir ve yardımcı fiil olan *bil-*, *gör-*, *kal-*, *ver-* vb. fiiller bu esas fiile *yeterlik*, *tezlik*, *devamlılık* ve *yaklaşma* gibi anlamlar yükler (2009: 387).

Gencan, *Dilbilgisi* adlı çalışmasında birleşik fiiller kategorisini 4 ana grupta ele almıştır:

1. *Kurallı bileşik eylemler*: Bu gruba tasvirî fiilleri dâhil etmiştir. Ancak yalnızca zarf-fiille oluşturulmuş yapıları değil isim-fiil ve sıfat-fiilli yapıları da dâhil ettiği fark edilmiştir. Gencan, tasvirî fiilleri *yeterlik, tezlik, sürerlik, isteklenme, yaklaşma, olup bitme, -meye görsün* ve *beklenmezlik eylemleri* olarak alt başlıklarla bölümlendirmiştir
2. *Deyim biçiminde öbekleşmiş eylemler (eylem öbekleri)*: Pek çok özelliği bakımından aslında birleşik fiil grubuna alınmadığını belirttiği deyimleşmiş öbekleri ayrı bir yerde tutmuştur. Birden fazla sözcüğün öbekleşerek oluşturduğu bu yapıların kimi zaman ad, kimi zaman sıfat, kimi zaman eylem ve kimi zaman da belirteç göreviyle dilde kullanıma çıktığını ifade eder
3. *Anlamca kaynaşmış bileşik eylemler*: Kimi zaman sözcüklerden birinin kimi zaman ise her ikisinin anlamca kaynaşıp değişime uğradığı birleşik yapılarıdır: Alıkoymak, öngörmek, varsaymak, vazgeçmek vb.
4. *Yardımcı eylemlerle yapılan bileşik eylemler*: Et-, eyle-, ol- ve kıl- fiilleriyle kurulan birleşik fiil yapılarında iş, oluş, kılış, yargı vb. anlamların taşındığını ifade etmiştir (2001: 349-352).

Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde *birleşik fiilin* tanımını yaparken şu izahlarda bulunur:

“Ad soylu bir kelimeyle *etmek, eylemek, olmak* yardımcı fiillerinin birleşmesinden veya birer sıfat-fiil ya da zarf-fiil ekleriyle birbirine bağlanmış iki ayrı fiil şeklinin anlamca kaynaşmasından oluşmuş fiil türü: *kabul etmek, yardım etmek, yarış etmek, hissetmek, emretmek, şükretmek; sağ olmak, yok olmak, alacak olmak, gitmiş olmak; açıvermek, tutuvermek; anlatabilmek, yapabilmek; olagelmek, süregelme; bakakalmak, şaşakalmak; bekleyipgörmek; gezedurmak, didinip durmak* vb.” Bu tanımın yanı sıra, *yerin dibine bat-, caka sat-, akıl yürüt-* vb. fiil birleşimlerini de kalıplaşmaya uğrayarak anlam değişikliği yaşayan ve deyimleşen fiil grupları olarak ele almıştır (2010: 46).

Korkmaz, yine aynı çalışmasında *tasvir fiilini* ise şöyle tanımlar:

“*Zarf-fiil biçimindeki bir esas fiille, bu esas fiildeki oluş ve kılış tasvir niteliği taşıyan bir yardımcı fiilin özel bir anlam oluşturacak biçimde birleşip kaynaşmasından oluşmuş birleşik fiil.*”

Bil-, dur-, ver-, yaz- gibi fiilleri de esas fiili tasvir edici yardımcı fiiller olarak gösterir (2010: 208-209).

Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi adlı çalışmasında da birleşik fiilleri yapı ve anlam yönünden 5 ayrı başlıkta toplamıştır:

1. **Grup**: Bir ad ya da bir sıfat ile et-, ol- yardımcı fiillerinin veya esas fiil olma işlevinin yanı sıra yardımcı fiil olarak da karşımıza çıkan *bul-, bulun-, buyur-, eyle-, kıl-, yap-* fiillerinin birleştirilmesi yoluyla kurulan birleşik fiillerdir: Hasta et-, aşı ol-, büyü yap-, namaz kıl- vb.
2. **Grup**: Korkmaz, bu gruptaki fiilleri *karmaşık fiil* olarak adlandırmıştır. Ol- yardımcı fiiliyle birleşen bir sıfat-fiil yapısı karşımıza çıkar. Bu sıfat-fiillerin ifade ettiği zamana ve üstlendikleri işlevlere göre anlamsal fonksiyonlar yükler: *Öncelik fiilleri (-miş ol-), Alışkanlık fiilleri (-Ir ol-, mAz ol-) ve Niyet fiilleri (-AcAk ol-, -IcI ol-, -AsI ol-, -(I)msAr ol-)*
3. **Grup**: Bu gruptaki birleşik fiiller iki ayrı fiilin birleşiminden meydana gelmektedir. Birinci fiil bir zarf-fiil görünümünde olup bu fiili tasvir edici yardımcı fiillerle

birleşmektedir : Bil-, ver-, dur-, gel- vb. Yüklendikleri anlamsal işlevlerle *yeterlik, tezlik, süreklilik, yaklaşma ve uzaklaşma fiilleri* olarak alt başlıklarla bölümlendirmiştir.

4. **Grup:** Bu gruptaki fiillere *ikili birleşik fiiller* adını vermiştir. Anlamca birbirine yakın ya da zıt fiillerin birleşimiyle oluşan yapıları bu gruba dahil etmiştir: *Döküp saç-, düşüp kalk-, sayıp dök-* vb.
5. **Grup:** Ad veya ad soylu bir veya birden fazla kelimenin bir esas fiille birleşmesi sonucunda oluşan yapılardır. İsim + fiil yapısındaki birleşik fiillere tek bir kavramı karşılması yönünden benzese de fiilden önceki ad ögesinin sabit kalmaması, yalın hâlde veya bir öbek hâlinde karşımıza çıkabilmesi bakımından bu gruptan ayırıştırır. Korkmaz, buradaki fiil birleşmelerini hem şekil hem de anlam kaynaşması/kalıplaşması yaşamış yeni oluşumlu fiiller olarak ifade etmiştir. Dolayısıyla bu gruba *anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller* adını vermiştir (2009: 150-153).

Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil* adlı çalışmasında birleşik fiillerin birer sözcük grubu olarak karşımıza çıktığını ve hem anlamca hem de yapıca bütünlük/teklik teşkil ettiğini belirtir. Söz yapımında görev olarak türetme ve birleştirme yöntemlerinin anlamı değiştirme, genişletme veya zenginleştirme amacıyla Türkçede en sık başvurulan yollardan biri olduğunu vurgulamıştır. Birleşik fiilleri,

1. Bir tarafı isim bir tarafı fiil olan birleşik fiiller (isim + fiil)
2. İki tarafı fiil olan birleşik fiiller (fiil + fiil)

biçiminde sınıflandıran Ercilasun, *isim + fiil* birleşmeleri için *bol-, tut-, kul-, ur-* gibi yardımcı fiilleri birinci sırada; *teg-, tegür-, bul-, kel-, kör-* vb. yardımcı fiilleri de ikinci sırada önceleyerek Kutadgu Bilig'deki kullanımlarını bir dizi örnekle tanırlar. İki tarafı fiil olan birleşik fiiller bahsinde ise o dönemde yani Karahanlı Türkçesi döneminde bu fiillerin oluşumunda görev alan gerundium eklerinin ve yardımcı fiillerin hâlen müstakil hüviyetlerini muhafaza ettiklerine dikkati çekerek sebebiyle sayıca az olduklarına değinmiştir (2014: 78-113). Karahanlı Türkçesi döneminin en önemli dil yadigârlarından olan Kutadgu Bilig'deki tasvirî fiil yapılarını irdeleyen bir başka araştırmacı Şahin de Türk dilinde genel olarak sözcüklerin *isim* ve *fiillerden* müteşekkil olduğunu fakat fiillerin dil içerisinde tek başlarına var olabilmelerinin de mümkün olmadığını ifade etmiştir. Çünkü bağımlı biçimbirimler olan fiiller, ancak kişi ve zaman ekleriyle işleme girdiklerinde var olabilirler. Bu gibi ulaçlı birleşik fiillerin diğer ulaçlı birleşik fiillerden ayrılan en önemli niteliğinin de yardımcı fiilin kendi anlam sınırlarının dışında birtakım anlamlar yüklenerek esas fiili tasvir etme işini üstlenmesidir. Hatta zaman zaman bu durumun anlam aşınmasını da getirebileceği ve böylelikle yardımcı fiilin tasvir görevini terk edebileceğini; akabinde de esas fiile pekiştirme işlevi yüklenebileceğini ifade eder (2021: 4).

Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi* adlı çalışmasında yapıları bakımından fiilleri mercek altına aldığı bölümde *Bileşik Fiiller* başlığı altında 3 ayrı fiil birleşmesinden bahsetmiştir:

1. Yardımcı fiiller ve onlarla teşkil olunan bileşik fiiller: *et-, eyle-, kal-, buyur-, ol-* fiilleriyle birleşen isim soylu sözcükler bu gruba dahil edilmiştir.
2. İki fiilin birleşmesiyle teşkil olunan bileşik fiiller: Bu gruptaki fiillerden ikincisini birincisinin anlamını değiştiren fiiller olarak nitelemiştir. *Yazabil-, bakıver-, düşeyaz- ve bakakal-* örneklerini verir.
3. Kaynatma yoluyla teşkil edilen bileşik fiiller: Kimi zaman fiil kimi zaman ise isim soylu bir kelime ile bir fiilin kendi anlamları dışında kullanılmalarıyla oluşan deyim olarak da

kullanılan birleşik yapılar olarak ifade etmiştir: *Hasta düş-, eziyet çek-, yüz sür-* vb. (2009: 268-270).

Bozkurt, *Türkiye Türkçesi-Türkçe Öğretiminde Yeni Bir Yöntem* başlıklı çalışmasında *Devinimi Betimleme* bölümünde bir fiilin aldığı farklı biçimler üzerinde durur ve bunu bir devinim olarak nitelendirir (2004: 329). *Betimlemeli eylem* veya *bileşik eylem* olarak bahsettiği birleşik fiillerin devinim hâlinde olmasının yanı sıra betimleyici bir rol üstlendiğini de ifade etmiştir. İki ayrı fiilin zarf-fiil ekleri vasıtasıyla birleştiğini ve çoğunlukla yüklem görevi gördüğünü belirtir. Yardımcı fiillerle oluşturulan diğer birleşik fiil gruplarına değinmeden doğrudan tasvirî grupları (yeterlik, tezlik, sürerlik, yakınlık) ele almış ve örneklendirmiştir (2004: 330).

Türkçede Söz Dizimi adlı çalışmasında Karahan, birleşik fiilleri bir hareketi karşılamak ve tasvir etmek üzere yan yana gelmiş sözcük grupları olarak nitelemiştir. Asıl unsuru isim olan ve *et-, ol, yap-, kıl-, bulun-, eyle-* gibi ana yardımcı fiillerle kurulan yapılarla *yol al-, boş ver-, şehit düş-, türkü tuttur-* örneklerindeki gibi diğer yardımcı fiillerle kurulan biri veya tamamı esas anlamını yitirmiş yapıları *bir hareketi karşılayan birleşik fiiller* olarak görür. Asıl fiile bir zarf-fiil ekiyle bağlanan ve o fiili *yeterlik, ihtimal, tezlik, yaklaşma* gibi anlamlarla tasvir eden fiil birleşmelerini de *bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller* olarak ele almıştır (2014: 77). Bu kategoride bizce dikkati çeken husus ise kip eki almış esas fiilli birleşiklerin de – *dolandı durdu, bağlandım kaldım vb.* - hareketi tasvir etme misyonunu sürdürdüğü ölçüde tasvirî fiil olarak kabul edilmesidir.

Türkçenin Dil Bilgisi adlı çalışmasında Karaağaç, birleşik fiil yapılarını *Söz Dizimi* ana çatısı altında *Varlığın Nitelediği Yapılar-Söz Öbekleri* alt başlığında *yapımlık söz öbekleri* bahsinde *adla yapılan birleşik eylemler* ve *eylemle yapılan birleşik eylemler* biçiminde tasnif etmiştir. Karaağaç, söz dizimine hizmet eden yapıların hiçbirinin tesadüfen yan yana gelemeyeceği savından yola çıkarak *bilerek, belli bir amaçla yan yana gelmiş iki veya daha çok sözcüğün dildeki nedenli kullanımlarını zamanla yitirebileceğini, bunların bir bütün olarak algılanmaya başlayıp dil dizgesindeki kullanımının da bu bütüncül hâliyle devamlılığını sağladığını* ifade etmiştir. Birleşik fiilleri de dahil ettiği yapımlık öbekler kategorisinin yerinin *özel olan dil kullanımı ile genel olan sözlükler arasında bir yerlerde olduğunu* ve yardımcı öğelerle kurulan yapımlık öbeklerin sistem içerisindeki diğer dil birimleriyle *ileriye yönelik bir ilişki kurmadığını* belirtir. Böylelikle yardımcı ögenin esas işlevi, arkasına geldiği esas dil birimini vurgulamak, tasvir etmek, ifadesini güçlendirmek olmuştur. Bu hâliyle kalıplaşan, genelgeçer biçime bürünen dil birimi sözlükselleşme imkânı bulur. *Adlarla yapılan birleşik eylemlerle eylemlerle yapılan birleşik eylemlerin farkını* da yardımcı fiilin işlevinin belirginliği noktasında arar. Fiil + fiil kurulumundaki birleşik fiillerde yardımcı fiilin esas fiile kattığı *iktidar, yeterlik, kolaylık, devamlılık, beklenmezlik, yaklaşma* anlamlarıyla betimleme işlevi öne çıkarılır (2012: 445-474).

Demirci, *Eski Türkçede Fiiller* adlı çalışmasında birleşik fiilleri, bir varlığı, bir kavramı, bir durumu vs. nitelemek için tek başına kullanılabilen sözcük grupları olarak görür. Dilde yeni kavramlara karşılıklar getirebilmenin bir yolu olarak birleşmelerin de yer aldığını ifade eder. Onun birleşik fiil sınıflandırması da

1. İsim + yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller,
2. Fiil + fiil kuruluşunda olan birleşik fiiller, biçimindedir.

Eski Türkçedeki fiil birleşmelerini tanımlarken isim + yardımcı fiil yapısında *bol-*, *kıl-*, *kış-* ve *tur-* yardımcı fiillerine yer vermiştir: kergek *bol-*, yağı *bol-*, baz *kıl-*, bay *kıl-*, ün *tur-* vb. İkinci kategoriye yani tasvirî fiilleri ise *fiil + -A, -I, -U vokal gerundium eklerinden biri + fiil* biçiminde ele almıştır. *Alk-*, *bar-*, *bér-*, *élt-*, *ıd-*, *kel-*, *tart-* vb. fiillerin esas fiile *sürerlilik*, *tezlik*, *yeterlik* ve *yaklaşma* anlamlarıyla katkı sağladığını belirtmiştir (2016: 509-511).

Boz, *Türkiye Türkçesi Biçimbilgisi* adlı çalışmasında *Birleşik Yapılı Eylem İşletimi* ana başlığı altında 2 alt başlık belirlemiştir. İlki, *Ad + ana yardımcı eylem (-i/ol-) yapısında olanlar* adını taşır ve *bildirme* işlevini üstlenir. İkincisi ise *Eylem + ulaç + yardımcı eylem* adını taşır ve *tarz* işlevini üstlenir. Çalışmamıza konu olan tasvirî fiil yapıları ikinci grupta yer alarak *devamlılık*, *yeterlik*, *tezlik* anlamlarıyla karşımıza çıkar (2013: 88).

Bu çalışma, bahsi geçen tanım, sınıflandırma ve görüşlerin ışığında şekillendirilmiştir. Tarihî metin çalışmalarının bu kapsamda irdelenmeye devam edilmesinin gerekliliği dönemlerin seyri bakımından elzemdir. Bu çalışmada benimsenen metot da literatüre dair bahsi geçen tanım ve sınıflandırmalardan hareketle, tasvirî fiillerin diğer *fiil + fiil* ve *fiil + ulaç eki + fiil* oluşumlarından ayrılan yönleriyle öne çıkarılması ve tespit edilmesidir. Bunu yaparken de yardımcı fiilin esas fiili tasvir etme misyonu temel ölçüt olarak alınmış, temel anlamından ne ölçüde uzaklaştığı/sıyrıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle tarihî dönem metinlerinde de bağlam merkezli veya metin çözümlemeye dayalı bir yol izlenmesinin gerekliliği görülmüştür.

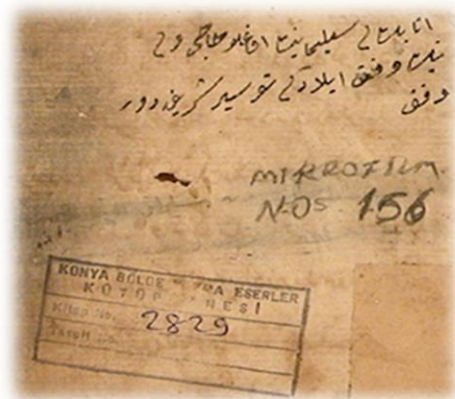
1. MECMA'Ü'L-LETÂYİF

1.1. Eserin Tanıtımı

Mecma'ü'l-Letâyif, 42 Kon 2829 arşiv numarası ile Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde kayıtlı olup kapağı siyah bezden, şirazeli bir cilt içinde muhafaza edilmektedir. Eserin müellifinin yine eser içerisinde birinci ağızdan naklettiği üzere Sirâc bin Abdullâh olduğu bilinmektedir. Hayatı hakkında ise ne yazık ki detaylı bir bilgiye ulaşılamamıştır.

ML'nin bilinen 9 nüshası vardır. Bunlar; *Amasya Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi*, *Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi*, *Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi*, *Vatikan Kütüphanesi*, *Avusturya Ulusal Kütüphanesi*, *Konya Mevlana Müzesi*, *Ayasofya Müzesi* ve *Millî*

Kütüphane nüshalarıdır. Nüshalarla ilgili dil bilgisi çalışmaları muhtelif araştırmacılarca yapılmıştır (Çiçekler, 2017; Akın, 2018; Gödek, 2018; Yaşar, 2019; Aktaş, 2019). Bunlar dışında 2016 yılında eserle ilgili yapılan katalog taramaları esnasında bu eserin bir nüshasının daha olabileceği bilgisine de rastlamıştık. Bu nüsha, *Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego*da yer aldığını tahmin ettiğimiz bir nüshadır. İlgili çalışmada *Türkçe Yazma Eserler* başlıklı listede 90. sırada yer alarak "*Mecma'ul-letâif ü matla'ul zerâif, Sarrâc İbn Abdullah, Nr. M. 1514, 80 vr., 21x15 cm, 13 st, Nesih.*" kaydını taşımaktadır (Yakar, 2009). Bu eserin, incelemesini yaptığımız eserle aynı olması kuvvetle muhtemeldir.

Şekil 1: ML'nin Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesindeki nüshasının katalog bilgisi.

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesindeki nüsha, her bir varağı yaklaşık 15 satır olup kısmen harekeli nesih ile yazılmıştır. Eserde kimi tarihî nitelikte kimi ise günlük hayatta

karşılaşabileceğimiz beşerî nitelikteki türlü olaylar, latifeler biçiminde bir araya getirilmiştir. Eserde anlatılanlar, Kur'ân'dan ayetler ve Hz. Muhammed'den nakledilen hadisler ile evliya ve hulefâ sözleriyle desteklenmiş, dünyalık ve ahiretlik ameller helal ve haram anlayışı ekseninde anlatılmıştır. Müellif, Hz. Âdem'den başlayarak İslam dininde kutsal görevi ile kabul gören tüm peygamberlerin doğumundan ölümüne ve mucizelerine varan anlatıları Kur'ân'dan, İncil'den, Zebur'dan ve Tevrat'tan naklettiği sure ve ayetler ile desteklemiştir. Hristiyanlık ve Yahudiliğin batıl taraflarını göstererek İslamiyet'i sahih bir inanç sistemi olarak izah etmiştir.

2. MECMA 'Ü'L-LETÂYİF'TEKİ TASVİRÎ FİİLLER

2.1.Yeterlik Fiilleri

Yeterlik ifade eden birleşik fiiller, Eski Türkçe döneminden bu yana Türk lehçelerinde farklı biçimlerle karşımıza çıkmaktadır. Batı Türkçesindeki gelişimi de Eski Türkçeyle benzer ve bağlantılı biçimdedir. Şirin, *Eski Türk Yazıtları (Söz Varlığı İncelemesi)* adlı çalışmasında konularına göre fiilleri tasnif etmiş, *oluş fiilleri* kategorisinde *u->*: *mümkün olmak, olanaklı olmak* fiiline yer vermiştir (2016: 452). Çalışmasının son kısmında da Eski Türkçedeki birleşik fiil yapılarına değinmiş, fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller başlığında *u-* fiilinin yeterlik bildiren fiiller meydana getirdiğini ifade etmiştir (2016: 546).

Köktürkçe adlı çalışmalarında *u-* “*muktedir olmak, yapabilmek, edebilmek*” anlamlarına yer veren ve bu fiilin hem kendi başına kullanıldığını hem de yardımcı fiil olarak kullanıldığını belirten Erdem ve Demirci, Karahanlı Türkçesi döneminde *u-* fiiliyle birlikte *bil-* fiilinin de yeterliğin olumlu çekimi için karşımıza çıktığını ancak olumsuz çekimlerde *uma-* biçiminin umumiyetle devam ettiğini ifade etmişlerdir (2019: 549). Bugün yeterlik fiilinin olumlu ifadesi için kullandığımız *bil-* fiili Türk Dil Kurumuna ait *Güncel Türkçe Sözlük*'te şu şekilde tanımlanır:

1. Bir şeyi anlamış veya öğrenmiş bulunmak,
2. Bir bilim veya sanat dalında yeterli olmak,
3. Bir iş yapmaya alışmış olmak, elinden gelmek.

Görüldüğü üzere fiilin ilk 3 maddesindeki anlamı yeterliği, iktidarı ve muktedir olmayı karşılayan anlamlardır. Erol, *bil-* fiilinin anlamsal işlevinin Eski Anadolu Türkçesi döneminden itibaren genişleyerek değiştiğini aktarır. Başlangıçta *bilmek, tanımak, idrak etmek, farkına varmak* vb. anlamları olan *bil-* fiili zamanla *öğrenmek, kabul etmek, saymak, zannetmek* vb. anlamları da bünyesine katmıştır (2014: 200). Seçkin de Eski Türkçedeki mental fiilleri incelediği çalışmasında *bil-* fiilinin *öğrenmek, bilgiye sahip olmak; kavramak, fark etmek* anlamlarını *idrak fiilleri* kategorisinde ele almıştır (2020: 157). Böylelikle görülmektedir ki fiilin anlam yelpazesi çeşitli olmakla birlikte zaman zaman birbirine yaklaşan ve zaman zaman da birbirinden uzaklaşan bir görünüme sahiptir. ML'deki kullanımı da bu ön bilgilerden hareketle *bilgiye sahip olma, yetkinlik ve muktedir olma* çerçevesinde örneklenmiştir.

ML'de Yeterliğin Olumlu Biçimi

“...bunu işidicek üçüncü kez viribidiler ve eyitdiler ki varuñ muğammede eyidüñ ki senüñ tañruñ birimiş şimdiki hâlde bizüm üç yüz altmış tañrılarımız var henüz hâlkunğ gâcetleriñ yerine getirmezler senüñ bir tañruñ mecmû'-ı hâlkunğ gâcetin nice yerine **getürebilür** didiler...” (59b/1)

“...bu nesnelere muttaâfif olmak emârât-ı ğudûsdur pes bunların her biri niçe tañrı **olubile** ğağ te'âlâ ğod bunun gibi nekâyızdan münezzehdür...” (66b/9)

“...siz bunların mu' cizâtın görünüş ki ayruğ dile dönderüp ğur'ân **diyebilürler** mi **okuyubilürler** mi ol küffârın okıdığı incil ğağ degüldüğün müşâli' a ğılp ma' nâsın fikr iden bilür...” (68b/14-15)

“...otuz üç yıl bu dünyâda yürüdi andan sonra ğirü atası ğatına çığdı sağ yanına oturdu pes bunun gibi kimse nite ğul **diyübilesin** didi...” (75a/6)

“...ğangısını baña gösteresiz ben dañı anuğ üzerine olam ' âlet-ta' cıl iznik şehrinde ğâzır olasız ba' zılar eydür üç yıl içinde cem' **olabildiler...**” (83b/9)

“...bunların elinde zâhir olan dañı sıñırdür mu' cizât degil **diyubilür...**” (116a/1)

→ Burada **diyübil-** birleşik fiili ilk bakışta yeterliğin olumlu biçimi gibi görünse de metin içindeki anlamı yani bağlama bağlı kullanımı yeterlikten ziyade *ihtimal* anlamının öne çıktığını göstermektedir. Esas fiilin tasvirinde rol üstlenen *bil-* yardımcı fiili, *muktedir olma* anlamının dışına çıkmıştır. Şahin, konuyla ilgili bir çalışmasında kip, zaman ve kişi eklerini alarak çekime giren fiillerde hem basit şekillilerde hem de birleşik çekimli fiillerde kip, zaman ve kişiyi bildirmesinin yanı sıra sevinç, pişmanlık, rahatlama, öğüt vb. duyguya dayalı anlam çeşitliliğini barındırdığını ifade etmiştir (2021: 151). Aydeniz de *Türkiye Türkçesinde Tasvirî (Descriptive) Fiiller ve Fonksiyonları* başlıklı yüksek lisans çalışmasında tıpkı buradaki örnekte olduğu gibi bugün de Türkiye Türkçesinde geniş zamanlı fiillerdeki yeterlik kullanımında *ihtimal* anlamının sezildiğini tespit etmiştir (1995: 16). *Bil-* yardımcı fiilinin *ihtimal* dışında *tavsiye*, *yasak*, *hayret*, *rica* vb. anlamsal boyutları başka farklı çalışmalara da konu olmuştur (Kara, 2011: 1435).

ML'de Yeterliğin Olumsuz Biçimi

Bugün Türkiye Türkçesinde kullanılan yeterliğin olumsuz biçiminin aslı, Eski Türkçe dönemindeki *u-* fiilinin üzerine *-mA* olumsuzluk ekinin gelmesinden ibarettir. Karahanlı Türkçesi dönemi itibarıyla da *u-* fiili yerini eklemeye bırakarak varlığını devam ettirmiştir.

“...bavlesün şavme' asına vardılar ısuz kimse yoğ çevre yakın yolları aradılar **bulamadılar**” (77a/12)

→ **bulamadılar** birleşik fiil yapısında yeterliğin olumsuz biçiminin *iktidarla birlikte imkan, fırsat* işlevi öne çıkmıştır.

“...nuşaybin vilâyetin hârâb itdi taraşladı ve şehri berây egritdi **alamadı** ğirü döndi...” (86b/7)

→ **alamadı** birleşik fiil yapısında yeterliğin olumsuz biçiminin *iktidarla birlikte muvaffak olmak* işlevi öne çıkmıştır.

“...ğağ te'âlânın emrin **redd idemezsiz** ve tañrının emrin redd itsevüz olmaz elbetde...” (101b/15)

→ **redd idemezsiz** birleşik fiil yapısında yeterliğin olumsuz biçiminin *iktidarla birlikte reddiye* işlevi öne çıkmıştır.

“...tuğfetü'l-mülükde gelmişdür ki nüşirevân -ı 'âdil bir gün tahtda oturmuşdı haber itdiler ki h̄orāsānda k̄oduğı begün evine uğrı girmiş evin avlamışlar h̄ayli k̄umaşın almışlar didiler nüşirevân-ı 'âdil bu h̄aberi işidicek fi'l-h̄āl ol begi 'azl eyledi ba'd-ez-ān eyitdi ki şol kimse ki kendü evine pāsüpānluğ idüp **şaklayubilmeye...**” (3b/7)

“...şeyh eyitdi yā şol kimse ki günāhdan arı **olbilmeye** ya şuyı nite arı idebile...” (107a/12)

→ ML'de yeterliğin olumsuz biçimi, örneklerde de görüldüğü üzere *saklayubilmeye* ve *olbilmeye* örnekleri dışında hep *u-* fiilinin olumsuzluk eki *-mA* ile birleşmesiyle oluşturulmuştur. Dolayısıyla metinde her iki oluşumun da tanıklandığı söylenebilmektedir. Ayrıca *bil-* fiilinin asıl anlamından yavaş yavaş uzaklaştığı fakat tamamen asıl anlamını kaybetmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca *olbilmeye* fiilinde ulaç ekinin daralması da söz konusudur. Bu tür kullanımların sıklığı Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinleri için çok belirgin olmasa da zaman zaman karşılaşılmaktadır.

2.2. Tezlik Fiilleri

Güncel Türkçe Sözlük'te “bir fiile -i zarf-fiil ekiyle vermek fiili getirilerek oluşturulan ve çabukluk, kolaylık, yardım kavramı veren birleşik fiil, tezlik eylemi” biçiminde açıklanan tezlik fiilleri, çoğunlukla **esas fiil + -(I)+ ver-** biçimiyle formülize ediliyor olsa da hem Türkçenin tarihî dönemlerine ait metinlerde hem de günümüz anlatılarında tezlik anlamı veren tasvirî fiillerinin yalnızca *ver-* yardımcı fiiliyle oluşturulmadığı muhtelif çalışmaların da katkısıyla artık bilinmektedir (Uysal, 2014; Şahin, 2021). Bu anlam; *ver-*, *gel-*, *çık-* ve *ko-* fiilleriyle ML'de tanıklanmıştır.

Ver- fiili, *Güncel Türkçe Sözlük*'te 22 farklı madde başıyla izah edilmektedir. Bunlardan yalnızca ilk maddedeki “Üzerinde, elinde veya yakınında olan bir şeyi birisine erіştirmek, iletmek.” anlamı bu çalışmaya dahil edilebilmektedir. Doğrudan olmasa da *Tarama Sözlüğü*'ndeki *ver-* fiilinin de *göndermek* anlamı *Güncel Türkçe Sözlük*'teki anlamla bağdaştırılabilir (Tarama Sözlüğü VI, 2009: 4173). *Fiil + ulaç eki + fiil* görünümü sergileyen ve *-(I)ver-* biçiminde karşımıza çıkan tezlik fiillerinin anlam alanı çoğunlukla çabukluğu, kolaylığı ve birdenbireliği ifade etmek olsa da yeterlik fiilinde olduğu gibi başka anlam ve duygu alanları da ifade etmesi mümkündür. Şahin, bu durumu şöyle izah eder: “Bir fiilin ifade ettiği işin neden çabuk yapıldığının incelenmesi gerekmektedir. Bu fiilin verdiği tezlik anlamının ardında iki zıt kavram biraz daha geriden kendini hissettirir. Bunlar yeterlilik ve yetersizliktir.” (2021: 132). Bu bağlamda ML'de yalnızca *ver-* yardımcı fiilli tasvirî fiiller irdelenmemiş, anlam açısından tezlik kategorisine girebilecek başka yardımcı fiil yapıları da çalışmaya dâhil edilmiştir.

“...ol bed-baht dañı h̄alife k̄atına gelicek şol k̄adar türruhāt diyüp h̄alífeye söğdi ki hiç vaşfa şıgmaz h̄alife bu ser-h̄oşün herzevātın ve söğdügin işidicek girü **şalvirdi...**” (8b/8)

→ **şalvirdi** birleşik fiil yapısında *tezlik*, *beklenmezlik* anlamları öne çıkmıştır.

“...bir zamāndan şonra ol k̄urbağa çıkdı deniz kenārına geldi ve bu k̄arıncaı **şalvirdi** ve k̄arınca gitdi...” (49b/13) / “...mecnū' ın dutdılar kimin kırdılar ve kiminkine esır itdiler ve esır olanı yahūdilerün kiminün burnın ve kiminün k̄ulağın kesüp **şalvirdiler...**” (80b/9)

→ **şalvirdi** birleşik fiil yapısında *çabukluk* anlamı öne çıkmıştır.

"...oğlan eyitdi hiç perîşân olma ol qaravaşdan efendimün göñlüni sovutmaq benüm elümeddür ' avrat eyitdi nite oğlan eyitdi gözetgil efendim ne vaqıt ki uyquya vara bir tız ustura al anuñ eñegi altından birqaç qıl yol ki anuñla saña cāzūlîk **idüvirem** seni seve ki ol qaravaşı almaya didi..." (8a/11)

→ **idüvirem** birleşik fiil yapısı aslında *isim + birleşik fiil* görünümündeki bir başka birleşik fiille iç içe bir görünüm sergilemektedir. *Cāzūlîk it-* birleşik fiili ardına gelen *-(İ)ver-* yardımcı fiilinin kişi ve zaman ekleriyle çekimlenmesiyle yüklem hâline gelen yapı, *o işi yapmayı isteme ve o işte yeterli olduğunun farkında olma* anlamlarıyla öne çıkmış, *kolayca yapabilme* durumunun kaynağı *yeterli olmaya* bağlanmıştır. Şahin, bu anlamsal işlevin yazıtlarda ve Kutadgu Bilig'de de dikkati çektiğini hatırlatır (2021: 132).

"...gel iy filân kabuñı getür süd vireyin disün qablarımızı **doldurivirsün** biz dañı saña inanalum kendü tañrılarımızı qoyalum senün tañrıña şapalum " (21a/11)

→ **doldurivirsün** birleşik fiil yapısında dikkati çeken unsur, söz konusu fiilin gerçekleştirilmesinin kaynağının yeterliğe, güce bağlanmasının yanı sıra fiilin buyurucusunun iradesinin de sezdirilmesidir. Ardından gelen *inan-* fiilinin gerçekleşmesi de bu iradeyi destekleyecek biçimde okuyucuya sunulmuş, arka planda *şartlı sonuç* işlevi hissettirilmiştir.

"...ol bendükçelerden qıllar dibinden cān niçe çeke çeke alur ve ol teni niçe qurı qor cān **diriligelüp** boğaza gelicek ' azrāyil nice dürtüp alur..." (47b/10)

→ *ver-* fiiliyle kurulan tezlik yapılarının dışında *gel-* fiili de *tezliği, kolaylığı, birdenbireliği* tasvir etmek için kullanılabilir. Burada da ölümden dönme, dirilme işini birdenbire, apansız bir biçimde tasvir etme işlevini *gel-* yardımcı fiili üstlenmiştir.

"...hemān-dem ki bunlara gelüp bu sözi resül ğazretine naql itdiler ğaq te' ālā yetmiş āyet dañı artuq kendü ef' āl-i beyānında resüல்லāh eydürdi ki bunlara beyān **idüvire**..." (60a/3)

→ **idüvir-** birleşik fiilinde tezlik fiilinin bir başka işlevi karşımıza çıkar: *gelişigüzellik ve özenmeden yapma*. Fiilin ne ölçüde özenli/özensiz yapıldığını veya yapılmadığını doğrudan anlayabilmek güç olduğu için burada *gizli bir memnuniyetsizlik* ve hitap edilen kitleden *statü olarak üstte olma hâli* yani erk sahibi olma derin yapıda okuyucuya sezdirilmektedir. Dolayısıyla **idüvir-** fiilinde çabuk olma gerekliliği ön planda değildir.

"...geldiler peygambara su'al eylediler eyitdiler ki yā muğammed bize tañruñı **şifatlayuvir** ola ki inanavuz didiler..." (60b/2)

→ **şifatlayuvir-** birleşik fiili, çabukluk, anidenlik, birdenbirelik ifade etmekten öte *yeterli olma* durumunu ifade etmektedir. Burada, *karşı taraftan yöneltilen gizli ya da açık bir sitem, memnuniyetsizlik* söz konusudur. Hatta biraz daha derine inildiğinde fiilin buyurucusu yani yaptıranı tarafından yapan konumundaki özneyi *küçük görme* ve *yapılan işi de gelişigüzellikle ifade etme* işlevleri yüzeye çıkarılabilir.

"...ol bavles-i la' ín eyitdi dilerim baña bir şavmi' a **yapıviresiz** tā ölince anuñ içinde oturam..." (72b/10)

→ **yapıvir-** birleşik fiili, *istek (görevlendirme)* anlamıyla öne çıkmıştır.

“...günü ‘ İsa ürdün ırmağına girdi gusül itdi yundı yağyā ‘ aleyhi’s-selām su **koyuvirdi** naşrānilerūñ ‘ İsa vaftüz oldı...” (78b/9)

→ **koyuvir-** birleşik fiili, *çabukluk, kolaylık* anlamlarıyla öne çıkmıştır.

“...ol žālim kāfirlerden birkaç(1) **çıkageldi** beni re’İsden dilek eylediler...” (10b/7)

→ **çıkagel-** birleşik fiili, *birdenbirelik, anidenlik, beklenmezlik* anlamlarıyla öne çıkmıştır.

“...ilyās(a) vağiy geldi ki filān gün ürdün ırmağı katına var ne görürsen git bu kavmi kıo didi İlyās ol günü gözetdi ol gün gelicek ürdün kenārına elyesa’ **dutaçıkdi**...” (30b/10)

→ Burada **dutaçık-** tasvirî fiilinde *dut-* fiilinin Güncel Türkçe Sözlük’te 17. maddede yer alan *ulaşmak, varmak* anlamı öne çıkmıştır. Bu anlamlara hizmet eden *çık-* yardımcı fiili *dut-* fiiline *anidenlik, birdenbirelik* katarken aynı zamanda esas anlamından uzaklaşarak Güncel Türkçe Sözlük’te 51. maddede yer alan *bulunduğu yerden fırlama, kopmak* anlamıyla da hizmet etmiştir.

“...yel bu şâyifeyi şöyle urdı ki derilerin şoyup çatulı sünük kıaldılar ba’ zıları kendü kendülerin yel almasun diyü kimi dizindegin ve kimi belindegin **gömekodılar**...”

→ Tarama Sözlüğü’nün *Ekler* cildinde bu yapı, “-akomak, (-ekomak; -ukomak): -ıvermek, -ıp bırakmak” anlamlarıyla tanımlanmıştır (Tarama Sözlüğü VII, 2009: 18). Buradaki anlamı da *çabukluk* olarak düşünülmektedir.

2.3. Süreklilik Fiilleri

Süreklilik/sürerlik, Türk Dil Kurumunun *Güncel Türkçe Sözlüğü*’nde “Sürekli olma, kesintisiz olarak sürüp gitme durumu, devamlılık” anlamlarına gelmekte; sürerlik, “Uzun sürme durumu” anlamına gelmekte; sürerlik fiili ise yine aynı sözlükte “Bir fiile -e zarf-fiil ekiyle durmak, kalmak, görmek fiilleri getirilerek oluşturulan ve süreklilik kavramı veren birleşik fiil” anlamına gelmektedir. Tokyürek, *Eski Türkçede (VIII. YY.- XII. YY.) Yardımcı Fiiller* başlıklı yüksek lisans çalışmasında süreklilik fiilinin Eski Türkçe döneminde bir oluş ve kılışın sürekli yapıldığını ifade etmek amacıyla kullanıldığını belirtir. *Bar-, elt-, id-, kal-, tur-, yori-, tut-, kel-* ve *kiter-* fiillerinin sürekliliği tasvir etme amacıyla kullanıldığını tespit etmiştir. Tokyürek ayrıca Köktürkçe döneminde sürekliliği ifade etmek için en çok *bar-* yardımcı fiilinin kullanıldığını; Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde ise *tur-* yardımcı fiilinin kullanımının yaygın olduğunu belirtmiştir (2005: 320). Eski Anadolu Türkçesi döneminde de bu fiillerin pek çoğu süreklilik/sürerlik anlamını tasvir etmek için kullanılmaya devam etmiş, özellikle *tur-/dur-, gel-, kal-, gör-* fiilleriyle sıkça karşılaşmıştır. ML’de en sık karşılaşılan süreklilik tasvirî fiilleri *dur-/tur-* yardımcı fiiliyle kurulmuş olanlardır.

“...benū isrā’İlūñ uluların kığırdı tañrı buyruğıyla melikiñüz budur didi benū isrā’İle bu nesneden kıatı gücendiler zırā bu sancağ **cekegelmiş** ve beglik **idegelmiş** şoyından degil...” (32a/14-15)

→ **cekegel-** ve **idegel-** birleşik fiillerinde yer alan *-egelmek* yapısı, Tarama Sözlüğü’nde *ilerden beri -mak, -dığı daima görülmek* anlamlarını taşımaktadır (Tarama Sözlüğü VII, 2009:15).

Ercilasun da *gel-* fiilinin Kutadgu Bilig'deki kullanımından yola çıkarak *eskiden beri süregelen bir devamlılığı anlatmak için* kullanıldığını belirtmiştir (2014: 114).

“...ol küçük oğlın şaşra karda kaldı ve kendü dañı şöyle yalunuz kaldı ğağ te' ālanuñ bu kadar kudretine **tanakalup** böyle melül olup ağlarken...” (37a/9)

→ **tanakal-** birleşik fiilinin yardımcı fiil unsuru olan *kal-* fiili, *herhangi bir durumu sürdürmek, olmak, herhangi bir durumda veya mekanda bulunmak* anlamlarıyla Eski Türkçede de tanıklanmıştır (Şirin, 2016: 447). *Kal-* fiilinin Eski Anadolu Türkçesindeki kullanımının incelendiği bir çalışmada dönemin dil özelliklerini yansıtan belli başlı metinlerden yola çıkarak bu fiilin 26 farklı madde başı anlamla tanıklandığı tespit edilmiştir (İnce ve Özbek, 2019: 420-429). Burada da *şaşırp kalma durumunun devamlılığı, durumun içinde bulunma hâli* ön plandadır.

“...ol denizün balıklar ve girü kalan cānavarları dāvudla bile zārhlık idüp ağlaşurlardı andan **şurugelüp** şehre gelürdi...” (32a/14)

→ **şurugel-** tasvirî fiilindeki süreklilik anlamı, birleşik fiilin kendi başlılığından yola çıkılarak tespit edilmemiştir. Bahsi geçen varığın bir başka satırında (32a/7) *evvel zaman belirtecinin geçmesi ve başlangıcı bilinmeyen bir geçmiş zamana atıfta bulunan fiillerin sıralanmış olması, şurugel-* tasvirî fiilinin *ileriden beri -mak, -dığı daima görülmek* anlamlarıyla örtüşüğünü göstermiştir (Tarama Sözlüğü VII, 2009: 15).

“...merzubān dirler kistrānuñ bir cihān pehlivānı var idi aña hāber olundu ol dañı biraz bahādırlar ile ve yaraqlı yigitler ile ardın alup rūmuñ ardına düşüp bir gice 'ale'l-ğafle yaturken bunları başup bunları şıdı alup getürdükleri esırleri girü **alıklodı** ve bunlara bir kılıc ile urdı...”

→ **ko-** fiili **al-** fiiliyle birleşerek *tutsak etme, engel olma* anlamlarını kazanmıştır. Aydeniz, *ko-* fiiliyle kurulan birleşik fiil yapılarını *sürerlik* başlığı altında incelemiş, üstlendiği anlamsal işlevlerle sınıflandırma yoluna gitmiştir. *Ko-* fiilinin *şarta bağlı sürerlik, alıkoymak ve tezlik, çabukluk* işlevlerini sıralamıştır (1995: 176). Burada da bağlamdan yola çıkılarak *sürerlik* çatısı altında *tezliğin, çabukluğun* varlığına dikkati çekmek elbette mümkündür.

“...muğammed resūlullāh naql itdi işde tevrítiden dañı tevğíd beyān oldı ammā naşārā şimdi **dutaşurdukları** incilde tevñid işāreti yoğ...” (64a/12)

“...naşāyihden ve tevñiddeden hālî degüldür ve bu naşārā şimdi **dutaşurdukları** enācıl- i erba' a tağrıfinden ve ta' bîrden hālî degül...” (64b/2)

“...evvel mecūsiydi cundas pādişāhınun oğlydı bir gün ava çıkdı av avlayurağ bir şağa atlandı şağda bir şavme' a gördi ve ol şavme' a içinde bir zāhid pır ruhbān oturmuş öñinde bir kitāb **okıyüşurur**...” (69a/11)

“...saña ulu vaşiiyetüm oldur ki naşārānuñ şimdi **dutadurdukları** dıne uymayasın...” (70a/12)

“...iy seffih kāfirler eydersiz ki bunlar **kıladurdukları** kıbleden kim döndürdi...” (116a/6)

→ **dutaatur-/dutadur-**, **okıyuşur-** ve **kıladur-** birleşik fiillerindeki *-adurmak* yapısı, Tarama Sözlüğü'nün *Ekler* cildinde *-mak*, *-makta olmak* anlamındadır (Tarama Sözlüğü VII, 2009: 14). *Dur-/tur-* fiilinin temel anlamının *durmak*, *ayakta durmak* ve *yerinde durmak* anlamlarıyla Eski Türkçeden beri kullanılageldiği bilinmektedir. Sonraki dönemlerde fiilin tarihî seyri açısından bu anlamların yanı sıra *kopmak*, *meydana gelmek*, *daimi surette yapmak*, *var olmak*, *karar kılmak vb.* görev alanlarıyla anlam genişlemesine uğramış bir fiil olduğu da belirtilmiştir (Erol, 2014: 531). Burada ML açısından bir kullanım farklılığı göze çarpmaktadır. *Dutadur-/dutaatur-* tasvirî fiillerinin kullanıldığı her cümlenin evvelinde *şimdi* zaman zarfı yer almıştır. Bu, belli ki müellifin bilinçli bir tercihidir. Bizce, buradaki yapı, başlangıç noktası *şimdi* olup *devam etmekte* veya *edecek olan* bir *dut-* fiilini tasvir etmektedir. *Şimdi* zaman zarfı, bahsi geçen cümlelerdeki anlatıya özgü sınır belirleyici bir zaman ifadesi olarak yerini almıştır.

“...melikler elinde ölmek yig andan ki kişi kendü kulları elinde helâk ola bu dem senüñ şefkatüne **şıgnugeldüm** ve senden yardım **umageldüm** nefsümi saña ısmarladum...” (94a/12)

→ *-egelmek* ibaresinin sürekliliği ifade etmek için kullanılabildiği daha evvelki örneklerde de görülmüştür. Fakat burada yapan öznenin muhatabı, yapan öznenin daha güçlü bir konumdadır. Burada bir istek, rica hatta yalvarma söz konusudur. *Gel-* yardımcı fiili, *sıgn-* ve *um-* esas fiillerini bu yönden pekiştirici bir rol üstlenmiştir.

SONUÇ

Mecma‘ü'l-Letâyif, Eski Anadolu Türkçesi dönemine tarihlendirilen bir metindir. Metinde anlatımı güçlendirmek, zengin kılmak ve zaman zaman da süslemek amacıyla müellif Sirâc bin Abdullâh'ın birleşik fiilleri kullanma yoluna gittiği görülmüştür. Bu, gündelik hayattan pek çok farklı kesite yer vermeye uygun bir tür olan anlatılar için alışıldık bir durumdur. Bu sebeple müellif sık sık *isim + yardımcı fiil*, *fiil + ulaç eki + yardımcı fiil* ve *anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş birleşik fiil* oluşumlarına yer vermiştir. Yaklaşma fiilleri hariç *yeterlik*, *tezlik* ve *süreklilik* tasvirî fiil yapıları tespit edilmiş, bağlam odaklı bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak, 123 varaklık eserde toplam 36 tasvirî fiil tespit edilmiştir.

1. Mecma‘ü'l-Letâyif adlı eserde yeterlik ifade eden fiillerin olumlu çekiminde *u-* fiilinin yerini tamamen *bil-* fiiline bırakarak *muktedir olma*, *yeterli olma*, *gücü yetme* ve *yeterli olmada ihtimal* anlamlarıyla kullanıma çıktığı görülmüştür.
2. Yeterlik fiillerinin olumsuz çekimlerinde *u-* ve *bil-* fiili olumsuzluk eki *-mA* ile birlikte karışık bir kullanım sergilemiş, ağırlıklı olarak *u-* fiili olumsuz çekimde tercih edilmiştir. Burada dikkati çeken bir diğer nokta da *ol-* fiilinin olumlu yeterliği ifade ettiği örneklerde hem geniş ünlülü ulaç ekinin kullanılmış olması hem de dar ünlülü ulaç ekinin kullanılmış olmasıdır. Fakat *ol-* fiiliyle yeterliğin olumsuzluğunun ifade edildiği örnekte ise dar ünlülü ulaç eki kullanılmıştır.
3. Tezlik fiilleri çoğunlukla *ver-* fiiliyle kurulmuş olsa da *gel-*, *çık-* ve *ko-* fiillerinin görev aldığı kimi tasvirî fiil yapıları da anlamca *tezlik*, *anidenlik*, *çabukluk*, *birdenbirelik* ifade ettiği için bu gruba dahil edilmiştir.
4. Süreklilik fiilleri için *dur-/tur-*, *kal-*, *gel-*, *ko-* fiilleriyle kurulan tasvirî fiil yapıları tasvir ettikleri anlam boyutları çerçevesince bu grupta ele alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Akın, B. A. (2018). *Mecma'ü'l-Letâyif'in Viyana Nüshası: Dil Özellikleri - Metin – Dizin* [Yüksek lisans tezi, Doğu Akdeniz Üniversitesi]. <http://irep.emu.edu.tr:8080/xmlui/handle/11129/4901>
- Aktaş, Y. (2019). *Mecma'ü'l-Letâyif (30a-58b varaklar) giriş-inceleme-metin-çeviri-dizin-tıpkıbasım* (Tez No. 568487) [Yüksek lisans tezi, Düzce Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- Arslan Erol, H. (2014). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri* (2. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydeniz, S. (1995). *Türkiye Türkçesinde Tasvirî (Descriptive) Fiiller ve Fonksiyonları* (Tez No. 43555) [Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- Banguoğlu, T. (2000). *Türkçenin Grameri* (6. baskı). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bilgegil, M. K. (2009). *Türkçe Dilbilgisi* (3. baskı). Salkımsöğüt Yayınları.
- Boz, E. (2013). *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi* (2. baskı). Gazi Kitabevi.
- Bozkurt, F. (2004). *Türkiye Türkçesi Türkçe Öğretiminde Yeni Bir Yöntem* (3. baskı). Kapı Yayınları.
- Çiçekler, A.N. (2016). *Mecma'ü'l-Letâyif (inceleme - tenkitli metin - sözlük - tıpkıbasım)* (1.baskı). Kesit Yayınları.
- Demirci, Ü. Ö. (2016). *Eski Türkçede Fiiller* (1. baskı). Umuttepe Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2014). *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil* (2. Baskı). Akçağ Yayınları.
- Erdem, M. D. & Demirci, Ü.Ö. (2019). *Köktürkçe* (1. baskı). Pruva Yayınları.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ayraç Yayınevi.
- Gödek, G. (2018). *Mecma'ü'l-Letâyif (Giriş-Dil İncelemesi-Metin-Dizin)* (Tez No. 508221) [Yüksek lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi]. Yök Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- İnce, G.K. & Özbek, Ö. (2019, Şubat). Eski Anadolu Türkçesinde Kal- Fiilinin İşlevleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS JOURNAL)*(88), ss.418-444. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.14742>
- Kara, F. (2011). “Bil-” Tasvir Fiilinin İşlevleri. *Turkish Studies (Volume 6/1)*, ss. 1381-1397.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi* (1. baskı). Akçağ Yayınları.
- Karahan, L. (2014). *Türkçede Söz Dizimi* (20. baskı). Akçağ Yayınları.

- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* (3. b.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2010). *Grammer Terimleri Sözlüğü* (4. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Seçkin, K. (2020). *Eski Türkçe Metinlerinden Örneklerle Mental Fiil Teorisi*. Palet Yayınları.
- Şahin, H. (2021). *Türk Dili Üzerine Yazılar* (1. baskı). Akçağ Yayınları.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi* (1. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tarama Sözlüğü III, XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, E-İ* (2009). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tarama Sözlüğü VI, XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, U-Z* (2009). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tarama Sözlüğü VII, XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, Ekler* (2009). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tokyürek, H. (2005). *Eski Türkçede (VIII. yy.- XII. yy.) Yardımcı Fiiller* (Tez No. 161056) [Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). <<https://sozluk.gov.tr/>>, *Güncel Türkçe sözlük*. (E.T.: 24.08.2021).
- Uysal, İ.N. (2013). Gel- Fiilinin Eski Anadolu Türkçesinde Tezlik Yapma İşlevi. *Türk Dili*, 739, ss. 70-77.
- Yakar, H.İ. (2009). Polonya Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe El Yazmaları. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), ss. 257-273.
- Yaşar, R. (2019). *Mecma 'ü'l-Letâyif (1b-29b) Giriş-İnceleme-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım* (Tez No. 568067) [Yüksek lisans tezi, Düzce Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>